

CSÁKY ISTVÁN ÉS A BOCSKAI-FELKELÉS

PAPP KLÁRA

Bocskai István, Magyarország és Erdély fejedelme a megyesi fejedelmi beiktatást követően szomorú kötelességének tett eleget. Szalárdra utazott, hogy részt vegyen Csáky István temetésén.¹

Az országgyűlésen elhunyt erdélyi nagybirtokos halálhírét gyanús mendemonda kísérte. Azok, akik nem különösebben rokonszenveztek a frissen beiktatott Bocskaival – s ilyenek az erdélyi sérelmek miatt akadtak néhányan – mérgezést emlegettek, utalva rá, hogy a fiatalember akár vetélytársa is lehetne a fejedelmnek, vagyis még neki is érdekében állhatott félreállítás.

Ki volt tehát Csáky István, milyen szerepet játszott családja Erdély történetében? Miért fogalmazhattak meg kortársai ilyen értékelést szerepvállalásáról?

Csáky István családjának szemléletében a hagyományos erdélyi nemesi álláspont tükröződött, a lengyel király melletti elkötelezettség a törökös politika elfogadásával párosult. Ettől az irányvonaltól hosszú út vezetett a Habsburg politika támogatásáig, illetve Bocskai politikájának elfogadásáig.

Fügedi Erik szerint a családot már 1505-ben ott találhatjuk a született bárók (28 család egyike) sorában.² A XVI. század közepén végrehajtott portális összeírás három megyében tüntette fel birtokaikat. Közép-Szolnok megyében Daróc, Esztró, Gyéres és Gyöngy faluban³ együtt birtokolt három Csáky. Csáky

¹ *Történelmi Tár*, 1878. 26. Bocskay István levele Illésházy Istvánhoz.

² FÜGEDI 1986, 385-386. A Csáky család első jelentős adományait – a Bihar vármegyei Adorján és Körösszeg várát és birtokát – még Luxemburg Zsigmondtól kapta. *Oklevéltár*, 1919. Az Adorjánra vonatkozó adomány 172-173., a Körösszeg várára érvényes oklevél 183-185. Zsigmond 1396. augusztus 18-án Novigrad mellett állított ki oklevelet, melyben Körösszeg várát és több falut adományozott alattvalójának. Adorján várát és uradalmát 1395 óta birtokolták a Csákyak, cserébe Csák és Kövesd várakért. Az adományokra: MOL Csáky család levéltára P. 71. Fasc. 10. No. 33., ENGEL 1977, 93, 125. A család Zsigmond alatt jelentős hatalomhoz jutott, hiszen az 1420-as évektől a király megbízása alapján az ország keleti felének várai felett kapott rendelkezési jogot, s tagjai több vármegye ispánjai lettek. Csáky Miklós 1397-ben Temes és Bihar vármegyék, Csáky László 1426-ban Bihar és Közép-Szolnok vármegyék, Csáky Ferenc 1435-ben Bihar vármegye főispáni tisztségét töltötte be. HODOR 1878, 377. Csáky Miklós 1415 után erdélyi vajda, öccse György pedig néhány évig a székelyek ispánja lett. Csáky Miklós 1426-ban bekövetkezett halála után fia, László került a vajdai székbe. Az 1437-es erdélyi felkelés idején a Csákyak meghatározó katonai szerepet vállaltak a parasztsereg leverésében, tovább erősítve befolyásukat.

³ MAKSAY 1990, 423.

Farkasnak 7,5 portáját, Csáky Jánosnak 14, Csáky Miklósnak pedig 26,5 portáját vették számba. Bihar megyében 25 településen birtokoltak a Csákyak.⁴ Csáky Demeternek 250,5 portája után Csáky Miklós 151,5 portával, majd özv. Csáky Péterné 67,5 portája következett. Csáky Farkas 65, Csáky Mihály 64, Csáky Imre 27,5, s végül ifj. Csáki Péter 5 portával rendelkezett. Külső-Szolnok megyében Tiszabállán⁵ tüntették fel Csáky Pál és Csáky Farkas birtoklását, de semmi sincs összeírva a nevük mellett.

Mivel a Csákyak birtokainak java része Erdélyben és a Partiumban található, ezért természetesnek tekinthető, ha az erdélyi fejedelmek mellett találjuk őket. Amikor Izabella a Ferdinánddal kötött egyezségnek megfelelően Kassát Serédy Györgynek adta át, Csáky Mihály és Blandrata kíséretében utazott fiával Sziléziába.⁶ Csáky Mihály gyulafehérvári kanonok (megh. 1572), Szapolyai János udvari káplánja, majd Izabella királyné titkára és a fiatal János Zsigmond nevelője volt. Tudásával messze kiemelkedett kortársai közül, kancellári méltóságot viselt és diplomáciai feladatokat is ellátott. A fejedelmi udvar bennfentese azonban nem a birtokadományait Luxemburg Zsigmond királytól számító, a partiumi Biharban és az erdélyi vármegyékben birtokos családból került ki. Erdély formálódásának éveiben ugyanis az új irányítási központ csábítóan hatott a karriert építő magyar nemességre, de maga az udvar is többeket hívott szolgálatra lengyel- és magyarországi hívei közül. Csáky Mihályról Jakó Zsigmond mutatta ki, hogy nem a család körösszegi és adorjáni ágából, hanem a dunántúli mihályi Csáky ágból származott, s krakkói egyetemi tanulmányok után Gosztonyi János erdélyi püspök hívására érkezett a fejedelemségbe.⁷

Az erdélyi főnemességhez tartozó Csáky Dénes rokoni kapcsolatait kihasználva került a fejedelmi udvar közelébe, hiszen édesanyja Báthory Zsófia. Báthory István lengyel király testvére volt. Báthory Kristóf vajda főudvarmestereként és legfőbb tanácsosaként, Közép-Szolnok vármegye ispánjaként, s a vajda végakarata végrehajtójaként játszott komoly szerepet a fejedelemség politikai életében.

Az 1590-es évektől fontos erdélyi tisztségeket betöltő Csáky István karrierjét is rokoni kapcsolata indították el. Apja, Csáky László szerencsésen házasodott. Felesége, Balassa Zsófia a nagymúltú Bebek család utolsó sarjának, Bebek Annának volt lánya. Málnási Ödön szerint 1566-ban a Csákyak Balassa Zsófia révén szerezték meg az erdélyi Almás várát tartozékaival együtt.⁸

⁴ MAKSAY 1990, 241–242.

⁵ MAKSAY 1990, 451.

⁶ SZIKLAY–BOROVSKY 1916, 488.

⁷ JAKÓ 1997, 91–97. Az erdélyi mihályi Csáky család a 17. század elején halt ki. JAKÓ 1997, 95. A kancellár szerepéről részletek és a tevékenység értékelése olvasható alapos szakirodalommal HORN 2005, 23–32.

⁸ Balassa Zsófia első férjének fiától, Némethy Ferencről vette meg a nagyalmási várat

Csáky István 1570-ben született. 1594-ig nem találkozunk vele az országos politikában. Balassa Zsófia gondosan nevelte egyetlen fiát, aki – a fejedelemnél két évvel volt idősebb – mint művelt fiatalember, huszonnégy évesen lett rokonának, Báthory Zsigmondnak hű embere. A fejedelem 1595-ben őt és Gyulaffy Lászlót arra kérte, hogy legyen segítségére. Deák Farkas szerint részt vett azon a „tanácskozáson, amely az 1595. augusztusi áldozatokra a halálos ítéletet elhatározta”⁹

Baranyai Decsi János úgy tudta, hogy 1598-ben Csáky is elkísérte a fejedelmet Prágába: „Ő maga Jósika István kancellár, Kornis Gáspár, Náprágyi Demeter püspök, Sennyei Pongrác udvarmester, Apafi Mihály, Bornemissza Farkas, Csáki István, Gyulaffy László és más válogatott urak társaságában Magyar- és Morvaországon keresztül február 17-én tizenkét csézával Prágába indult.”¹⁰

1598-ban Zsigmond fejedelem ismételt „bejövetelekor” azok közé a főurak közé tartozott, akik támogatták Bocskait Gyulafehérvár visszaszerzésében.¹¹ Csáky István azonban abból a politikai körből érkezett, ahol a Báthory István korabeli orientáció volt a meghatározó. Az 1598 októberi–novemberi országgyűlésen Bocskaival ellentétben a főispánokkal együtt a törökkel megbékélést és megállapodást kötni kívánó, tehát az eddigi politikai irányvonalat felülvizsgáló javaslatot támogatta.¹²

Báthory Zsigmond követet küldött Konstantinápolyba, de 1599-ben Prágába is elindította Náprágyi Benedeket és Bocskai Istvánt azzal a kéréssel, hogy a császár ismerje el őt a fejedelemség élén, s adja vissza az elfoglalt területeket. Az 1599-es követküldés előtt a fejedelmi tanácsosokkal Csáky István palotájában gyűltek össze Gyulafehérvárott.¹³ Szamosközy szerint a fejedelem már ekkor eldöntötte azonban, hogy lemond Báthory András bíbornok javára, s talán éppen azért küldte két határozott jellemű emberét Rudolphhoz, hogy azok ne tudják őt elhatározásának végrehajtásában megakadályozni.¹⁴

tartozékaival. MÁLNÁSI 1933, 23.

⁹ DEÁK 1875, 7.

¹⁰ BARANYAI DECSI 1977, 449.

¹¹ EOE IV. 56.

¹² EOE IV. 71. és 229. Az utóbbi Huszár Péter vallomása, amely szerint „az ispánok és Csáky István reám haragvának és felkelének az Kornis uram sátorából az ország és menének az fejedelem sátorába külön tanácskozni. Megjövének egy kevés vártatva és egy articulust hozának az ország nevével, országul úgy végezték, hogy az törökkel békéljenek meg, és a keresztényekkel való egyességeket hátra vessék.”

¹³ SZAMOSKÖZY 1977, 163.

¹⁴ SZAMOSKÖZY 1977, 163.

Amikor Zsigmond átadta fejedelemségét Báthory András bíbornoknak, Csáky – politikai nézeteik azonossága alapján – azonnal az új uralkodóhoz csatlakozott, és vele tartott a Szent Erzsébetnél vívott ütközetben is.¹⁵

Az 1599. júniusi kolozsvári országgyűlésen a rendek támogatták a bíbornok fejedelmet, hogy az udvarba érkező török követeknek a megegyezést szorgalmazó választ adjon, s az adófizetést is elismerő utasítással küldje saját követeit a Portához. Az új fejedelem ekkor már tudott „a császár és a vajda közös titkáról”, arról hogy Rudolf elfogadta tanácsosai javaslatát és Mihály havasalföldi vajda felajánlkozását, s őt bízta meg az Erdély elleni támadás megszervezésével. Ettől kezdve a krónikások és történetírók Csáky Istvánt a meghatározó személyek között mindig első helyen említik. Amikor pl. Báthory András Mihály vajda ellen vonult, a krónikás így emlékezett meg róla: „Szép látvány volt, amint Zsigmond fejedelemtől kapott nemes vérű fekete paripáján, a főrendű Csáki István, Palatics György és más székely nemesek társaságában felvonult.”¹⁶

Csáky a támadást követően vonult félre, ekkor házasodott meg. Felesége az akkor még csak tizenhat éves Wesselényi Anna lett.¹⁷ Felesége Krakkóban született, hiszen apja, Wesselényi Ferenc Báthori István lengyel király kincstárnoka volt, s elismert szolgálataiért szerzett családja bárói rangot és jelentős uradalmakat.¹⁸ Csáky István feltehetően 1600 körül a hadadi kastélyban találkozott először Annával – akinek 1595-ben meghalt az édesapja¹⁹ – s rövidesen feleségül is vette.

Csáky István éppen ekkortájban került jó viszonyba a Rudolf császár és király nevében működő Mihály vajdával. Azok közé az erdélyi főurak közé tartozott, akiket Mihály fontosnak vélt udvarában tartani. Már 1600. január 16-án tudunk részvételéről a vajda egyik fényes külsőségek közepette megrendezett ünnepélyén.²⁰ Mihály nem csupán lefoglalt adomány (Bihar vm.) uradalmának visszaadásában járt közbe Rudolfnál, hanem 1600 tavaszán már új adományokat is adott neki, így Egeres várát a hozzá tartozó tizennégy faluval együtt.²¹ A

¹⁵ Amikor 1599. október 28-án Báthory András megütközött Mihály vajda seregével, Csáky István a fejedelem mellett állt.

¹⁶ SZAMOSKÖZY 1977, 244.

¹⁷ Wesselényi Anna anyja Sárkándi Anna volt, Bekes Gáspár özvegye, akit 1581-ben, vagy 1582-ben vett el a kincstárnok. DEÁK 1875, 3.

¹⁸ A család 1587-ben költözött vissza Erdélybe. Wesselényi Ferenc a Krakkó melletti landskroni és az erdélyi részeken lévő hadadi és nádasi uradalmakat kapta adományba. DEÁK 1875, 3.

¹⁹ Egy bátyja, Ferenc és egy öccse Pál, valamint egy Erzsébet nevű húga is volt. DEÁK 1875, 4.

²⁰ EOE IV. 355. A leírások alapján Mihály Báthory Zsigmond „kincseivel ugyancsak felcziczomázta magát és lovait”

²¹ MOL P. 71. Fasc. 34. No. 8., másolata Uo. Fasc. 30. No. 22. 1600. július 19-re vonat-

balázsházi jószágot is Mihály vajda vette el a Wass családtól és „adta azt id. Csáki Istvánnak”²²

Mihály önkényeskedései és veszedelmes tervei miatt azonban Erdély nemességének jó része fellázadt ellene és 1600. szeptember első napjaiban, Tordán táborigyűlést tartott. Mihály vajda azzal küldte oda Csákyt, mint „hadainak főgenerálisát [...], hogy az egész nemességet” hozza magával, de a nemesség meggyőzte őt, s „hosszas ellenállás után” az ország főkapitányává (generalis capitaneus regni Transylvaniae) választotta.²³ Csákynek feltétlenül érdemei voltak abban, hogy Székely Mózes az erdélyiek mellé állt, s a nemesség megegyezett Bastával „a római császár mellől soha el nem állanak”, ezért a tábornok segítséget ajánlott a Mihály elleni fellépésben.²⁴

David Ungnad császári biztos jelentéseiben ezt követően igen gyakran találkozhatunk az „Orion Juvenis” (ifjú Orion) vagy a „Sol” (fénylő Nap) álnévvel, amely Csáky Istvánt jelentette.²⁵ A főgenerális az erdélyi hadakkal Lécfalván táborozott, ahol természetesen ő volt a meghatározó személyiség. 1600. október 10-én azonban már a köznemesek „nagy zajt csaptak” a sátra előtt, s néhány főember is megvádolta őt, amiért négy szemkőzt tanácskozott Bastával.²⁶ Szilágyi Sándor szerint Ungnadnak nem volt elfogadható a Csáky befolyására kialakult engedékenységek, gyanakodott az erdélyiekre, a lengyelekre, és sokkal határozottabb intézkedéseket várt el Bastától.²⁷

Acsády Ignác is nagyon lesújtó véleményt fogalmazott meg Csáky Istvánról: „az önzés és az élelmesség egyik tipikus alakja, a ki egyébire sem gondolt, mint jószágyszerzésre, vagyongyűjtésre s minden nemzeti szerencsétlenséget fel tudott önzése kielégítésére használni. Ösztöne mindig megsugta neki az alkalmas

kozó donatio, amelyet Mihály vajda Gyulafehérvárott adott Csáky Istvánnak. Az adományhoz tartozó falvak Kolozs és Közép-Szolnok vármegyében találhatóak. Egeres Kolozs vármegyében fekvő falu, várkastéllyal, amely az uradalom névadója lett. MÁLNÁSI 1933, 23–24.

²² Wass János perelte azt vissza ifj. Csáki Istvántól. Wass János 1635-ben halt meg. W. KOVÁCS 2004, 3–4., 10. Wass cs. lt. 1635: XXVII/17.

²³ EOE IV. 388–389.

²⁴ EOE IV. 393. Csáky követeket küldött Székely Mózeshez, akik hírül hozták a császári biztosoknak, hogy ugyan Zamojsky lengyel kancellár valóban Erdély ellen küldte, ő azonban csak „az országot akarná az oláh zsarnok hatalma alól felszabadítani” Továbbá 392. és 397.

²⁵ EOE IV. 398. Jellemző, hogy a császár Mars, Báthory Zsigmond pedig a profugus volt, Kornis Gáspár a Virtus, Mihály vajda a Bifrons, Bocskai viszont a Pestis nevű.

²⁶ EOE IV. 398. Giczey Péter volt a nemesek lázítója. Bornemissza, Sennyei és Haller vádolták meg Ungnadnál.

²⁷ EOE IV. 400. A két ember ellentéte olyan kiélezett volt, hogy napokig nem beszéltek egymással.

pillanatot, melyben a legtöbb haszonnal cserélhet pártot és meggyőződést. Végig szolgálta az utóbbi évek összes fejedelmeit és rendszereit, Zsigmondot, Endrét, Mihályt s most a nemességhez állt, mert sejtette, hogy Mihály uralma bukó félben van.”²⁸ Ac nádynak abban feltétlenül igaza volt, hogy a birtokszerzés Csáky egyik meghatározó célkitűzése volt és ebben a tekintetben nem maradt el tekintélyes kortársától, Bocskai Istvántól. De Csákynek nem állott a rendelkezésére egy jelentős vármegye nemesi felkelése, s a bihari hajdúknak Váradhoz rendelt seregei – ahogyan 1592-től Bocskainak –, hogy politikai elképzeléseinek hangot adjon. Vélhetően ezért kellett Csákynek más módszert választania udvari szereplésének első évtizedében, amikor kapcsolatai alakításában helyzetfelmérő képességének és személyes meggyőző hatásának volt igazán szerepe.

Az utókor feljegyzései a birtokok megóvásával kapcsolatos lépéseket megalapozottaknak mutatják. Az adományok bejegyzésének jegyzékéből pl. kiderül, hogy Egeres várát és a hozzá tartozó uradalmat 1600-ban Mihály vajdával adományoztatta, de a birtokszerzést 1601-ben Báthory Zsigmonddal is megismételtette.²⁹

A Mihály vajda serege feletti miriszlói győzelem (1600. szeptember 18.) hatására Erdélyben rendkívüli módon megnövekedett az akkor még csak harminc éves fővezér politikai súlya. A kortársak már azt latolgatták, hogy Miksa főherceg lesz a fejedelem, s mellette Csákyt nevezik ki kormányzónak. Az elképzelések lehettek ugyan túlzóak, de jól mutatták, hogy a nemesi közvélemény a főgenerálist már egyértelműen Habsburg-párti politikusnak tekintette. A lécfalvi országgyűlésen hozott törvénycikkeket egyedül ő írta alá. A második törvénycikkben a rendek részletesen szóltak Csáky István érdemeiről és a következőképpen határoztak:

„Megtétekintvén továbbá ilyen nagy veszedelmes állapotban hazánknak forgását, melybe jutottunk volt a kegyetlen és törvényrontó tyrannus Mihály vajda miatt, az tekintetes nagyságos urnak Csáki István uramnak ő nagyságának dicséretes magaviselését és szorgalmatos forgolódását, ki mi érettünk a maga hasznát és minden egyéb tekinteteket hátrahagyván, jóakarattja szerint ultro teljes szívét, igyekeztét csak e hazának tulajdonította, annak hasznára fordította, melyben sem munkáját sem fáradságát nem szánván éjjeli, nappali sok fáradsága és nyughatatlansága után sem kincsét, sem marháját nem kímélvén, életét nagy veszedelemre vetette és ha Isten és a szerencse úgy hozta volna, halálát sem szánta érettünk és az házáért; ilyen nagy jó tettiért azért nem akartunk hálátlanok lenni, noha

²⁸ ACSÁDY 1897.

²⁹ Fond Jósika, No. 629. Adományok bejegyzése. 1594-ben Almás adományát is Báthory Zsigmondhoz kapcsolják.

ennél sokkal nagyobbat érdemlett tőlünk, végeztük azért, hogy: valami jószágot bírt Mihály vajda adományából, mind azzal egyetemben, melyet országul annak utána ő nagyságának adtunk, conferáltunk, teljességgel helyén maradjon, melyeknek bírásában ő nagyságát megtartjuk, sőt követtünk által császár őfelségét is megtaláljuk, hogy *temporum in successu, ha valami impetitori lennének, kik a jószágban valamit törvénnel elnyernének, őfelsége Csáky István uramat őnagyságát avagy az impetitorokat de aliis bonis fisci méltóztassék contentálni.*³⁰

A főgenerálissal szemben Bocskairól nagyon lesújtó véleményt fogalmaztak meg, külön kiemelve Báthory Zsigmondnak a rendek előzetes beleegyezése nélküli visszahívását, amiért nagyon szigorú ítéletet hoztak: „[...] hogy ennek utána is e féle nyughatatlan elme miatt hazánk hasonló veszedelemben ne forogjon, végeztük – kiről kívánjuk, hogy az ország követi császár ő felségét ország nevével megtalálják –, hogy itt benn Erdélyben semmi közü, semmi jószága, se birodalma ne légyen, és közinkbe soha Erdélybe lakóul ne szállhasson, avvagy másképpen.”³¹

Csáky István valószínűleg a lécfalvi országgyűlés idején volt hatalma tetőpontján. Ungnad 1600. októberében azt írta jelentésében „gubernatio mehr bei dem Juveni (Csáki) als bei dem Nigro (Basta) stehet.”³² A császárhoz írott levelekben, kérésekben a tanácsurak közül első helyen az ő aláírását találjuk.

Valószínű, hogy Csáky István is igen vágyott a fejedelmi trónra, aminek megszerzésére most lett volna lehetősége: a hatalma és népszerűsége is elősegíthették szándékait, de a következő két év zavaros időszaka áthúzta számítását. A kortársak úgy értékelték, hogy Székely Mózesnek és Csákyknak is lenne esélye a fejedelmi címre, de közülük bármelyiknek megválasztása kettészakíthatná az országot.

1601 januárjában Csáky főgenerális hívta össze a kolozsvári országgyűlést,³³ ahol saját birtokaira nézve nem csupán a lécfalvi országgyűlés határozatainak megerősítését érte el, hanem költségére és fáradságára tekintettel neki adták Fogaras várát is minden tartozékával (kb. hetven faluval), valamint a nagysinkszéki dézsmával együtt.

Acsády úgy következtetett, hogy minden bizonnyal nem váltak valóra Csáky elképzelései, ezért tért vissza rokonának támogatásához: „nagy jószágokon

³⁰ Oklevéltár II. 1919, 605–607. 1600. október 21-én Lécfalván adták ki. Magyar nyelven EOE IV: 552–553. A vitézli rend kezén lévő birtokokat is érvényben hagyták.

³¹ EOE IV. 559. 20. tc.

³² EOE IV. 562.

³³ EOE IV. 577–589. Az országgyűlés január 21-től február 8-ig ülésezett. A főgenerális újabb feladatokat is kapott, tartson mustrát a rácok felett, s ne engedje az oláh papok kimenetelét az országból.

kivül hercegi rangot s Erdély kormányzóságát kérte, nem tudta megvalósítani, [ezért] a fejedelemséget ismét a Moldvában levő Báthory Zsigmondnak ajánlotta föl.”³⁴ 1600-ban viszont a nemesség és Csáky István együttműködésének tulajdonította, hogy a lécfalvi országgyűlés lefoglalta Bocskai javait. Ellentmondásként írta le, hogy a lépést a Báthory Zsigmonddal fenntartott jó viszonyral indokolták, ami Bocskai száműzetéséhez vezetett, miközben néhány hónapon belül a kolozsvári országgyűlés ismét Zsigmondot választotta Erdély fejedelmévé.³⁵

A nemesek a németes urakat, de magát Basta generálist is fogságra vetették, s így gyakorlatilag egy összeesküvés révén tudták Zsigmondot ismét a fejedelmi székbe juttatni. A rendek ezek után tették meg február 3-án a székesegyházban az ünnepélyes bejelentést: a visszatért Báthory Zsigmondot választották meg fejedelmüknek. Csáky tekintélye hozzásegítette Zsigmondot a hatalomhoz, de ugyanakkor szembefordította Bastát az ország nemességével, aki ettől kezdve többet már nem tanúsított türelmet az erdélyi rendekkel.³⁶

A megerősödött Csáky azonban Székely Mózzal együtt sem volt képes Erdélyt megvédeni, ami Basta generális hadainak győzelméhez, s Báthory Zsigmond újbóli lemondásához (1602. júl. 26.) vezetett.³⁷

Csáky István 1602-ben kivonult Fogarasvárból és Magyarországra ment, ahol biztosabb alapokra fektethette életét: Sároset és Szádvárat, ezt a két jelentős uradalmat akarta megszerezni a királytól. Fogarast tehát csak egy évig birtokolta. Fennmaradt olyan vélemény is, hogy Csákyt a józan belátás bírta rá, hogy az egyébként általában a fejedelmi család birtokához tartozó várat és uradalmat visszaadja, s inkább a felső-magyarországi viszonylag békésebb területen szerezzen családjának menedéket.³⁸ Szilágyi Sándor úgy tudta, hogy a birtokhoz hozzásegítette jó viszonya Giorgio Basta generálissal, 1600-ban ugyanis tett ígéretet a csá-

³⁴ ACSÁDY 1897.

³⁵ A lécfalvi országgyűlés 1600. november 25-én ült össze. Az erdélyi birtokokat 1600 elején Mihály vajda is lefoglaltatta. A rendek 1601. február 4-én magát Giorgio Basta generálist is fogságba ejtették, „éjjel a lakásán megrohanták, őrségét lefegyverezték, s ágyából kiragadva börtönbe vitték”, ám február 7-én szabadon engedték. Acsády többek között ezzel magyarázta Basta későbbi kegyetlenségét az erdélyiekkel.

³⁶ Uo. „megpróbálták kiengesztelését – jószágot ígértek neki, ha az országban marad s Zsigmondhoz csatlakozik, de a bizalmában csalatkozott, becsületében megalázott Basta bosszútól lihegve, a nemességet s az egész országot engesztelhetetlenül meggyűlölve sietett Kővárra, onnan meg Szatmárra, ostromolva a királyt segítségért, melylyel Erdélybe törjön s a hűtlenekeket megfenyítse.”

³⁷ Szerinte Csáky vette rá a fejedelmet, hogy egyezzen meg Bastával és hagyja el híveit. Cserébe Sáros és Szádvár uradalmait akarta Rudolftól megszerezni.

³⁸ Deák Farkas szerint attól tartott, akárki lesz is a fejedelem, az nem fogja egykönnyen a családot Fogaras birtokában megerősíteni. DEÁK 1875,10.

szári biztosoknak, hogy „Erdélyt ő felsége kezébe fogja szolgáltatni”³⁹ Azért, hogy a felvidéki uradalmakat és várakat megszerezze, Nagymás és Egeres uradalmát 14.000 forintért adta zálogba, de más birtokaiból is jelentős pénzekhez jutott. Ezekből az összegekből fizette ő felsége seregeinek zsoldját, illetve egyéb szükségleteiket. Hogy tovább növelje a király adósságait, saját birtokainak terméséből látta el élelemmel, illetve fizette Basta seregét.⁴⁰ Sok esetben ez sem volt elég, ezért nagyobb kölcsönöket kellett magára vennie, amit majd utódai fizettek vissza hosszú évek alatt. Célját 1603-ban azonban elérte, megkapta Sárosvárat – Sáros megyében – és Szádvárat – Torna megyében – uradalmaikkal együtt tizenkét évre 192 494 forintért.⁴¹

1602 második felétől családjával élt és gazdaságának, várainak gondozásával foglalkozott. 1603. május 3-án Regete–Ruszkán született fia, István (a későbbi tárnokmester). Mivel a család 1603. augusztus elsején beköltözött Sáros várába, Csáky István a Habsburg-ellenes felkelés előestéjén felső-magyarországi zálogbirtokos lett. Ekkor született második fia, László és egy Anna nevű lánya is.⁴² Az evangélikus Csáky ebben az időben került olyan környezetbe, amely a megállapodott, nyugodt életet jelenthette volna neki és családjának.⁴³

Amikor 1605. február 21-én Bocskai Istvánt fejedelemmé választották, önként békült ki volt vetélytársával. Szekfű Gyula szerint Bocskai a párthívévé lett Csáky István révén kezdte meg első béketapogatódzását a császári udvarhoz, Basta azonban elutasította a közeledést.⁴⁴ Állításával szemben igazolható, hogy Basta már 1604 decemberében Bocskaihoz küldte Csáky Istvánt, majd 1605 januárjában Csákyt és Rákóczi Zsigmondot. Károlyi Árpád szerint Basta jobban bízott Csákyban, hiszen Erdélyben Bocskai ellenlábásának számított.⁴⁵ A valóságban a fegyverszünetet óhajtó császári fővezér egyikükről sem volt egyértelműen jó véleménnyel, de nem volt más választása: „...Rákóczi azt magyarázza a nemeseknek, hogy most van itt az ideje, hogy kedvező feltételekkel tárgyaljanak Öfelségével, az a másik, amint hogy mindig is álnok volt, Erdélyben magyar fejedel-

³⁹ Ungnad 1600.

⁴⁰ Málnási Ödön szerint 80 ezer forintot fizetett Basta hadainak tartására. MÁLNÁSI 1933, 24.

⁴¹ Wesselényi Anna feljegyzése a család „zöld könyvébe”: Anno 1603 1. die Augusty salottam be Saros varaban az en kegelmes uramnak addomaniaban.” *Csáky oklevéltár*, 1919, I. 2. 610.

⁴² DEÁK 1875, 8. Málnási Ödön szerint volt egy Krisztina nevű lánya is, aki korán meghalt. MÁLNÁSI 1933, 24.

⁴³ Málnási adatai alapján 1605-ben Csáky Istvánnak a felső-magyarországi zálogbirtokon kívül Biharban 32, Kolozsban 13, Belső-Szolnokon 13, Dobokán 2, Abaújban 3 faluja volt. MÁLNÁSI 1933, 24.

⁴⁴ HÓMAN–SZEKFI 1928

⁴⁵ MOE XI. 121–122.

met akar látni.” Csáky szerint „[...] Rákóczy Zsigmond urammal sokat szólván ez dologrúl, Básta uramot ű nagyságát megtaláltatók, hogy lönne azon, ez nagy háborút vinné békességre, ne vinné végre, mely dologra ű nagysága kész lön és engedelmeből Bocskay megtaláltatók, az is igen kész lön az egyezségre.”⁴⁶ A tárgyalás valóban kudarcba fulladt – igaz, a mindkét fél számára szükséges rövid fegyverszünetet biztosította –, ennek azonban Bocskai túlzó követeléseiben kell keresnünk az okát. Az udvarban ugyanis „szemtelen” kérésnek tartották Erdély követelését (amely éppen Basta szerepvállalása mellett lett a Habsburgok fegyverrel megszerzett területe), a vallásszabadság és a rendi jogok biztosításának együttes kérését.⁴⁷ Csákynek Nyáry Pálhoz írott leveléből tudjuk, hogy Basta éppen Erdély és a Részek átengedésének követelésekor szakította meg a béketárgyalásokat, s döntött a katonai megoldás mellett.

Csáky mindenképpen a békés megoldást részesítette előnyben. Hiába tudósította azonban Nyáry Pálon és Forgách Zsigmondon keresztül az uralkodót, hogy milyen feltételek mellett lehetne Bocskaival és a felkelőkkel egyezséget kötni, s Bastával szemben hiába erősködött, hogy „fegyver által nem látom semmi jóra menjen a dolgunk”, az események a határozott szembenállás irányába változtak. Csáky személyes csalódása is volt, hogy a háború elől hiába húzódott a Felvidékre – ahogyan februárban Illésháznak írta⁴⁸ – „eluntam vala az háborút, úgy jüttem vala ez földre, im itt is megtanála az jó isten” A felkelők katonai sikerei nyomán nem maradt más lehetőség, mint a csatlakozás.

Bocskai 1605 tavaszán nagyvonalúan feledni akarta a korábbi ellenségeskedést, s hívei közé fogadta. Április 17-én, Szerencsen keltezett levelében emlékeztette rá „Kassán, Rákóczy uram ő kegyelme jelenlétében minden előbbi kegyelmedhez való nehézségünket letöttük vala, azután mint forgottak légyen az állapotok, arra most semmit sem nézünk.” Teljes mértékben elfogadta tehát „jó szándékának és indulatjának ígéretit”, – főleg, ha Bocskait urának és fejedelmének tartja – ezért azt írta neki: „ilyen szándékkal kegyelmed mihozzánk bizvást, minden tartozás és gondolkodás nélkül bátorságosan eljöhet, s el is várjuk te kegyelmedet”⁴⁹

Erdélybe küldte, és azzal a feladattal látta el, hogy a neki még be nem hódolt részeket és a sászokat állítsa oldalára.⁵⁰ Szamosközy úgy tudta – s az erdélyi dokumentumok ezt az értesülést igazolták is⁵¹ –, hogy Bocskai az erdélyi hadak parancsnokává nevezte ki.⁵² A fejedelem 1605 nyári időszakában azzal a

⁴⁶ Csáky István levele Nyáry Pálnak 1605. január 29-én. SZILÁGYI 1878, 823–824.

⁴⁷ SZILÁGYI 1878, 823–824.

⁴⁸ Csáky István levele Illésházy Istvánnak, 1605. február 21-én. SZILÁGYI 1878, 826–827.

⁴⁹ BOCSKAI István leveles–könyve. 106.

⁵⁰ MAKKAI 1987, 710.

⁵¹ EOE V. 305.

⁵² SZAMOSKÖZY 1977, 119.

feladattal bízta meg, hogy érje el Segesvár német őrségénél a vár és város feladását.⁵³

A nagyszebeni *Krauss György* gazdag kereskedőcsalád sarjaként Strassburgban és Padovában járt egyetemre, s csak a 17. század közepén írta meg Erdély eseményeit tárgyaló munkáját.⁵⁴ Csáky tevékenységére az 1601. év eseményeinek tárgyalásánál tért ki, s ennek alapján joggal feltételezhetjük, hogy 1605-ben Csáky a Bocskaitól kapott feladata végrehajtásakor ismerős személyekkel és problémával találta szembe magát. Krauss leírása szerint Segesváron minden „Csáki István parancsára történt, de a fejedelem tudta nélkül és akarata ellenére; a fejedelem ezidőtájt Dévában tartózkodott és csak neve szerint volt uralkodó, az országban mindent Csáki intézett, saját kedve szerint; mert nagy tekintélye volt a hadinép előtt, amiért minden gonosz kedvtelésüket megengedte.” A katonákkal elnéző volt, sokkal többet engedett meg nekik a kelletténél, sőt ő maga is részt vett a hatalmaskodásban: „Mindent feldúltak, lovaikat a legszebb házakban tartották, a legékesebb hajlékokból lóistállókat csináltak és azokat piszokkal, mocsokkal úgy beszennyezték, hogy undorító volt nézni. [...] Hazug hízelgéssel a tisztos városi tanácsot egy bizonyos helyre összehívták, mintha megint mindent rendbe akarnának hozni, és a tanáccsal a közjóról tárgyalni. Amikor mind együtt voltak, Csáki parancsára valamennyit elfogták és foglyokként őrizték. Többször is kimondták rájuk az ítéletet, hogy ki fogják őket végezni, de Isten jóvoltából mégis életben maradtak”⁵⁵

Miután segesvári küldetését sikeresen teljesítette, 1605 szeptemberében a fejedelmet beiktató országgyűlésre érkezve halt meg Medgyesen, nagyon fiatalon, harminchat éves korában. A család történetével foglalkozó Deák Farkas úgy fogalmazott: „erős gyanú volt, hogy méreg által öletett meg az élete virágában levő jeles férfi.”⁵⁶

Istvánffy – miközben korrekten tudósított a szerencsi országgyűlésről, valamint a fejedelem kolozsvári útjáról, s a medgyesi országgyűlésről – a vádat erősítette meg: „Éppen nem alaptalan a mendemonda, hogy a Bocskaitól titokban adott méreg ölte meg, mert mint hihető volt, ez a jó egészségnek örvendő és viru-

⁵³ EOE V. 305. A fejedelem Imhoffot is a segítségére küldte. Segesvár alsó városát már májusban kirabolta Gyulaffy László. EOE. V 303.

⁵⁴ KRAUSS 65–114. (Először 1839-ben Kolozsvárott jelent meg „Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. I. KEMÉNY József kiadásában.)

⁵⁵ KRAUSS 1941, 72–73. „Csáki Istvánnak a tisztos tanács váltságdíjaként 8143 forintot fizettek, meg 100 darab aranyat. Még amikor annakidején Básta jött sereggel a Szilágy-ságba, a fosztogatás megváltására 7000 forintot adtak volt Csákinak. A várostól Csáki 613 aranyat vett sarcul, ekkor egy mérő gabona 5 forintot ért. A szabad fosztogatást föl sem lehet becsülni, a templomi javak nélkül többre megy, mint 500,000 forint; a város javaiból több mint 3000 forintot vittek el.”

⁵⁶ DEÁK 1875, 9.

ló korban levő férfiú, ha meg nem mérgezik, sokkal hosszabb ideig élhetett volna.”⁵⁷ Az országgyűlésre, az ott tapasztalható bizakodó hangulatra mindenképpen rányomta bélyegét az erdélyi katonai parancsnok halála.⁵⁸

A tények ismeretében nehezen lenne igazolható, hogy a Csákyt megnyer- ni kívánó Bocskainak érdeke fűződött volna halálához. Inkább feltételezhető, hogy a vele konfliktusba került erdélyieknek állhatott érdekében a főparancsnok halála.

A korabeli feltételezésekkel szemben szimbolikus jelentőségű volt, hogy Bocskai a medgyesi országgyűlés után két hívének temetésén vett részt. Október 5-én Szalárdon,⁵⁹ „az szegény Csáky uram” családi temetkezési helyén és Bátorban, a Báthoriak gyönyörű gótikus templomában. A fejedelem fontosnak tekintette személyes részvételét, amit csak vele szoros kapcsolatban álló személyek esetén tett meg. Azt mutatta ezzel a lépéssel, hogy maga is együtt érez Csáky István és ecsedi Báthory István családjával, s az elhunytakat udvara bizalmi embereinek tekinti.⁶⁰

⁵⁷ ISTVÁNYFY 1977, 498.

⁵⁸ EOE. V. 308. Gyulaffi Lestár éppen az 1605-ös év eseményei kapcsán emlékezett meg Bogáti Menyhárt vásárhelyi konfliktusáról Csáky Istvánnal. Bogáti Csáky szemére vetette, hogy a „hajdúk közé adta magát”, éjjel-nappal dözsol, „a nemesség jószágát is mind egyaránt dúlatja, kiből jövődre jó nem következnejek” Gyulaffi Lestár történeti maradványai. 197. Ugyanakkor talán az is elgondolkoztató, hogy a Csáky és a Rákóczi család a Felvidéken és Erdélyben éppen ettől az időszaktól több mint fél évszázadon keresztül egymás riválisa lett. Ha valakinek, akkor Rákóczi Zsigmondnak érdekében állott erdélyi riválisának félreállítására. Annak azonban, hogy a későbbi fejedelem valóban tett volna lépéseket ennek érdekében, semmi nyoma nincsen. Rákóczi Zsigmond 1608. március 5-én – a kolozsvári országgyűlésen – éppen a Csáky István birtokába került Sáros és Szádvár megszerzésének ígérete mellett mondott le fejedelmi hatalmáról, s hagyta el családjával együtt Erdélyt. Felesége, Telegdi Borbála 1612. június 3-án azt írta Rákóczi Györgynek és Zsigmondnak, hogy „ides fiaim, tudjátok nyavajás Csákiné asszonyom adósságát, ”, ami nem éppen Csákykné megbecsülésére utal. A Rákóczyak levéltárából. 582.

⁵⁹ Szalárd a Csákyak temetkezési helye lehetett, mert 1490-ben Csáky Benedek is úgy végrendelezett, hogy temessék apja, Csáky Ferenc koporsójába, amely „az Boldog Szűz Máriának Clastromában, mely Szalárdon építettett, az Minores Szerzetből való Barátok közt [...] azoknak az Barátoknak minden Ceremoniáival” Csáky Benedek végrendelete 648–649.

⁶⁰ A mérgezést senki sem tudta igazolni, ezért ezt a váratlan haláleset miatt született, alaptalannak bizonyult feltételezésnek kell tartanunk.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MOL

Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) Csáky család levéltára
P. 71. Fasc. 10. No. 33., Fasc. 34. No. 8., másolata Uo. Fasc. 30. No. 22.

Fond Jósika

A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár
(Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj) A branyicskai báró Jósika
család hitbizományi levéltára (Fond fideicomissionar Jósika)
No. 629.

BIBLIOGRÁFIA

ACSÁDY 1897

ACSÁDY Ignác: Magyarország három részre oszlásának története (1526–1608). In: *A magyar nemzet története*. Szerk. SZILÁGYI Sándor. V. Budapest, 1897. (ARCANUM CD ROM)

A Rákóczyak levéltárából 1611–1630.

A Rákóczyak levéltárából 1611–1630. Közli SZILÁGYI Sándor. *Történelmi Tár*, 1893.

BARANYAI DECSI 1977

BARANYAI DECSI János: Magyar história. In: *Humanista történetírók*. Szerk. KULCSÁR Péter, Budapest, SZÉPIRODALMI, 1977.

BOCSKAI István leveles-könyve.

Bocskai István leveles-könyve. Közli THALY Kálmán. *Magyar Történelmi Tár*. XIX. köt. 1874.

CSÁKY Benedek végrendelete

Csáky Benedek végrendelete magyar nyelven, 1490. A gr. Csáky nemzetiség löcsei levéltárából közli: SVÁBY Frigyes családi levéltárnok. *Századok*, 1873. 648–649.

DEÁK 1875

DEÁK Farkas: *Wesselényi Anna Csáky Istvánné életrajza és levelezése*. Budapest, 1875.

ENGEL 1977

ENGEL Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*. Budapest, 1977.

EOE IV

Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. (1597–1601) Szerk. SZILÁGYI Sándor

dor, Budapest, 1878.

EOE V

Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV (1601–1607) Szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1879.

FÜGEDI 1986

FÜGEDI Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése.* Budapest, MAGVETŐ, 1986.

GYULAFFI Lestár történeti maradványai.

GYULAFFI Lestár történeti maradványai. Második, befejező közlemény. Közli: SZILÁGYI Sándor. *Történelmi Tár*, 1893. 197.

HODOR 1878

HODOR Károly: Bihar vármegye főispánjai. *Történelmi Tár*, 1878.

HORN 2005

HORN Ildikó: Mihályi Csáky Mihály (1492?–1572) In: Uő.: *Tündérország útvesztői.* TDI Könyvek I. Budapest, ELTE-BTK 2005. 23–32.

HÓMAN–SZEKFŰ 1938

HÓMAN Bálint–SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet.* Budapest, KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, 1928.

ISTVÁNFFY 1977.

ISTVÁNFFY Miklós: Magyar történet. Bocskai fejedelemsége. In: *Humanista történetírók.* Szerk. KULCSÁR Péter, Budapest, SZÉPIRODALMI, 1977. 485–536.

JAKÓ 1997

JAKÓ Zsigmond: Csáki Mihály (1492–1572) erdélyi kancellár származásáról. In: Uő.: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez.* Budapest, MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG, 1997. 91–97.

KRAUSS 1941

KRAUSS György: Leírása mind a hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek. In: *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. III. Tűzpróba 1603–1613.* Cs. SZABÓ László közreműködésével szerkesztette MAKKAI László. Budapest, FRANKLIN-TÁRSULAT, 1941. 65–114.

MAKKAI 1987

MAKKAI László: A Bocskai-felkelés. In: *Magyarország története 1526–1686.* 3/1. k. Budapest, AKADÉMIAI, 1987. 709–775.

MAKSAY 1990

MAKSAY Ferenc (szerk.): *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I–II.* Budapest, MOL, 1990.

MÁLNÁSI 1933

MÁLNÁSI Ödön: *Gróf Csáky Imre bibornok élete és kora (1672–1732).*

Kalocsa, A gróf Csáky család kiadása, 1933.

MOE XI

Magyar Országgyűlési Emlékek XI. Szerk. KÁROLYI Árpád, Budapest, 1899.

SZIKLAY–BOROVSKY 1916

SZIKLAY János és BOROVSKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai I. k. Abaúj-Torna vármegye és Kassa.* Budapest, 1916.

SZILÁGYI 1878

SZILÁGYI Sándor: *Illésházy és más főurak levelezése. Történelmi Tár,* 1878.

Oklevéltár I. 1919

Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez, Oklevelek 1229–1499-ig, 1. kötet 1. rész, Budapest, 1919.

Oklevéltár II. 1919

Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez, Oklevelek 1500–1818-ig, I. kötet, 2. rész. Bevezetés: Bártfai Szabó László. Budapest, 1919.

SZAMOSKÖZY 1977

SZAMOSKÖZY István: *Erdély története.* Budapest, MAGYAR HELIKON, 1977. 163.

Történelmi Tár

Történelmi Tár, 1878. 26. Bocskay István levele Illésházy Istvánhoz.

W. KOVÁCS 2004

W. KOVÁCS András: A cegei gróf Wass család története (16–20. század). In: *Erdélyi Múzeum* LXVI. k. 2004. 3–4., 10. Wass cs. lt. 1635: XXVII/17.

ISTVÁN CSÁKY AND THE RESURRECTION OF BOCSKAI

KLÁRA PAPP

In September of 1605 Bocskai was inaugurated to the Principality of Transylvania in Medgyes. After this the prince took part at the funeral of the 36-year old István Csáky, the illustrious politician who had died when heading for the assembly. Because of his unexpected death and controversial career, repeated changes between political parties lead to the assumption that he might have been poisoned. It was suspected that Bocskai was in the background. Csáky got large estates in Transylvania and the Partium, and served Zsigmond and András Báthory, and later Mihály Voivode. He also stood by the Habsburgs and he had strong ambitions to the Principality of Transylvania, which he could not acquire. But when Bocskai gained ground, he made peace with Csáky and, as mentioned, he went to Csáky's funeral, although he only went to the funerals of his closest friends. So the charge of poisoning could be regarded as a groundless supposition.